

Олександр Бойко
(Ніжин)

ОСТАННЯ АДРЕСА — САНДОРМОХ

Ця книга про злочин. Ще один злочин тоталітарної Системи. Термін «Система» не випадково написано з великої літери. Це не помилка коректора, це бажання історика не персоніфікувати винуватця трагедії, а вказати на глибинні корені. Після смерті Сталіна відомий політолог М.Джилас влучно зазначав: «Творець замкнутої соціальної системи Сталін був одночасно її зброєю і, коли змінились обставини..., став її жертвою... Його «помилки» помітніші, ніж у інших, і тому Сталін — найбільш дешева ціна, якою вожді цієї системи хочуть викупити себе і саму систему з її значно суттєвішим і більшим злом».

Ще на студентській лаві я почув формулу: «Для того, щоб збрехати, не обов'язково казати неправду, достатньо сказати половину правди». Саме цією половиною правди і була тривалий час історія України. У пострадянські часи ми відкривасмо для себе не лише забуті імена, а й старанно приховані події, явища, факти, злочини. Я глибоко переконаний, що незабаром маловідома географічна назва урочища Сандормох під Медвеж'єгорськом (Карелія) увійде не тільки до підручників нашої держави, а й зафіксується у свідомості кожного українця нарівні з Бабиным Яром, Обухівкою, Чорнобилем...

Наприкінці 1998 р. побачив світ другий том унікального видання «Остання адреса. До 60-річчя соловецької трагедії», підготовлений фахівцями Державного архіву Служби безпеки України, українськими істориками за сприянням Санкт-Петербурзького «Меморіалу». Книга присвячена розстрілу в урочищі Сандормох восени 1937 р. 1111 соловецьких в'язнів, значну частину яких становили українці.

Коли я гортав перший том цієї науково-документальної збірки, мене вразили дві речі. По-перше, це жажлива у своїй суті одноманітність слова

«РАССТРЕЛЯТЬ», яка незалежно від прізвищ, національності, посад, освіти скорботно стоїть у правій колонці на сотнях сторінок; ледь помітна галочка проти прізвища свідчить, що вирок виконано... По-друге, це зроблений під протоколами червоним олівцем великий, самовпевнений, схожий на петлю підпис голови сумнозвісної «трійки», що ніби уособлював тезу: «Наше дело правое, враг будет разбит», або не менш відомий лозунг: «Хто не з нами, той проти нас».

Перший том «Останньої адреси» є своєрідним звинувачувальним вироком Системі. Другий — обґрунтуванням цього вироку. Він складається з трьох розділів. Перший том містить унікальні документи із тюремних справ в'язнів, що були віднайдені в Регіональному управлінні служби безпеки Росії по Архангельській області. У другому читач знайде матеріали оперативної розробки в'язнів, які раніше ніде не друкувалися. Ці матеріали дозволяють реконструювати побут, настрої, звичаї, ідеали, характери мешканців Соловецької каторги, яку сучасники називали «Радянським Союзом в мініатюрі». Третій розділ включає документи, що зберігаються у Державному архіві Служби безпеки України, а також уривки спогадів колишніх соловецьких в'язнів.

Тридцять років ХХ ст. були періодом утвердження тоталітарної системи. У цей час, дозуючи тиск і відвертий терор, репресивний апарат, який був невід'ємною частиною тоталітарного режиму, повинен був виконати три ключові завдання: ліквідувати організовану опозицію та індивідуальне інакомислення у партії і країні; забезпечити державу через систему ГУЛАГу безплатною робочою силою; тримати під жорстким контролем хід суспільних процесів. Саме у цьому контексті слід сприймати заяву Сталіна, зроблену на XVI з'їзді ВКП(б): «Репресії в галузі соціалістичного будівництва є необхідним елементом наступу...» Хоча генсек тут-таки підкреслює, що «елементом допоміжним, а не головним», факти переконливо свідчать: «у реальному житті акцент було зроблено на слові «необхідним», а не на слові «допоміжним»... Яскравим свідченням тому є Сандормохська трагедія.

У другій половині 30-х рр. перед Системою виникла серйозна проблема — у багатьох в'язнів сталінських таборів терміни ув'язнення наближались до закінчення, але це зовсім не означало, що мешканці сталінських «артеків» вийдуть на волю «перевихованими» і лояльними до пануючої влади. За цих обставин Система вирішила зіграти зі своїми противниками у «хрестики-нулики»: кого не змогла навіть шляхом каторги перетворити на цілковитий політичний нуль, на житті того енкаведистською кулею ставився хрест. З цієї метою у серпні 1937 р. московським керівництвом було прийнято рішення «почистити» табори. Щоб надати своїм діям видимість законності, табірне керівництво почало, спираючись на інформацію стукачів, активно фабрикувати нові, табірні «справи», на підставі яких було розстріляно не менше 30 тис. чол.

Сандормохська трагедія — це лише епізод, незначна частина цієї масштабної кривавої акції. Наприкінці 1937 — на початку 1938 р. особлива трійка УНКВД Ленінградської області під головуванням Л.Заковського прийняла рішення про розстріл великої групи в'язнів Соловецького табору (свого часу Заковський похвалявся, що й самого Карла Маркса зумів би примусити зізнатися у роботі на Бісмарка; серед ежовців він завжди мав репутацію начальника УНКВД, у якого всі 100% заарештованих зізнавались у шпигунстві). З 9 по 14 жовтня 1937 р. капітаном М.Матвєєвим власноручно було розстріляно в урочищі Сандормох 1111 в'язнів. Серед розстріляних — Л.Курбас, М.Куліш, М.Зеров, В.Підмогильний, М.Вороний, М.Ірчан, В.Поліщук, О.Слюсаренко, П.Филипович, Г.Епик, М.Яловий (Юліан Шпол), М.Яворський... Так з капітанського револьвера і було розстріляно квіт українського відродження. Так трагедія українського народу у 30-х рр. двадцятого сторіччя отримала ще один вимір — глибину могильної ями в урочищі Сандормох.

«Остання адреса» — це книга-звинувачення. Звинувачення не стільки Матвєєва, Заковського, Ежова, скільки Системи, яка стояла за ними. Адже матвєєви, заковські, ежови були лише рукавичками, у яких вона виконувала свої брудні справи, після чого запламовані виконавці, які багато знали, самі опинялись у кривавій м'ясорубці репресій.

«Остання адреса» — це книга-реквієм. Реквієм, що будить пам'ять про розстріляну еліту українського відродження. «Остання адреса» — це книга попередження. Попередження політикам. Попередження народу. Адже Соловецька трагедія — прямий наслідок порушення балансу сил між державою та громадянським суспільством.

Ми маємо бути щиро вдячні авторському колективу цієї масштабної праці за те, що він дав нам можливість відновити ще одну майже загублену сторінку нашої історії.